כיתה ז' | היסטוריה | שיעור 4 מתוך 4 | 45 דק' | ממלכתי וחמ"ד: לפי מפרט התכנים בהיסטוריה לכיתה ז'

1096: מסע הצלב הראשון וגזירות תתנ"ו

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יסבירו את הסיבה הרשמית למסע הצלב הראשון ואת קריאת האפיפיור
- התלמידים יתארו את גזירות תתנ"ו בקהילות שו"ם ואת תגובת היהודים
- התלמידים יכירו את תפילת "אב הרחמים" כדרך שבה קהילות זכרו את הנרצחים

📜 המקור (תפילת "אב הרחמים", מתוך ספריא)

אב הרחמים (פתיחת התפילה), נוסח אשכנז

> אַב הָרַחֲמִים שׁוֹכֵן מְרוֹמִים. בְּרַחֲמָיו הָעֲצוּמִים הוּא יִפְקֹד בְּרַחֲמִים הַחֲסִידִים וְהַיְשָׁרִים וְהַתְּמִימִים. קְהִלּוֹת הַקֹּדֶשׁ שֶׁמָּסְרוּ נַפְשָׁם עַל קִדְּשַׁת הַשֵּׁם. הַנֶּאֱהָבִים וְהַנְּעִימִים בְּחַיֵּיהֶם וּבְמוֹתָם לֹא נִפְרָדוּ. מִנְּשָׁרִים קַלּוּ מֵאֲרָיוֹת גָּבֵרוּ לַעֲשׂוֹת רְצוֹן קוֹנָם וְחֵפֶץ צוּרָם.

הטקסט הועתק מספריא (Daat Siddur Ashkenaz). מובאת רק פתיחת התפילה.

📖 הסבר למורה

ב-27 בנובמבר 1095, בוועידת קלרמון שבצרפת, נשא האפיפיור אורבנוס השני נאום וקרא לאצולת אירופה לצאת לעזרת ביזנטיון ולכבוש את ארץ הקודש מידי המוסלמים. כך התחיל מסע הצלב הראשון (1096–1099), שהסתיים בכיבוש ירושלים, בטבח באוכלוסייה היהודית והמוסלמית בה ובהקמת ממלכת ירושלים הצלבנית.

בדרכם מזרחה, באביב-קיץ 1096 (ד'תתנ"ו), טבחו צלבנים והמון שהצטרף אליהם בקהילות היהודיות שבעמק הריין, ובמיוחד ב"קהילות שו"ם": שפירא, ורמייזא ומגנצא (היום שפייר, וורמס ומיינץ). רבים מהיהודים סירבו להמיר את דתם והעדיפו למות "על קידוש השם". המאורעות נצרבו כטראומה בזיכרון היהודי, במיוחד במסורת האשכנזית.

לזכר הקהילות שנחרבו חוברו קינות וסליחות, וחלק מהקינות נאמרות עד היום בתשעה באב. לפי המסורת, גם התפילה "אב הרחמים" חוברה בוורמייזא; מחברה אינו ידוע. היא נאמרת בקהילות אשכנז בשבת אחרי קריאת התורה, ומזכירה את "קהלות הקדש שמסרו נפשם על קדשת השם".

החיבור לשאלה הגדולה: הקהילות שילמו מחיר כבד, וגם הזיכרון עצמו, בתפילה ובקינה, הפך לחלק מהזהות. זו פרשנות היסטורית מקובלת, וכדאי לדון בה עם התלמידים.

זרמים: מתאים לממלכתי ולחמ"ד. בממלכתי, היחידה בנויה לפי מפרט התכנים לכיתה ז' (יחידה 1: ימי הביניים). בחמ"ד, תוכנית כיתה ז' עוסקת בתולדות ישראל בימי הביניים, מתקופת הגאונים; שיעורים 2–4

מתאימים לה ישירות, ושיעור 1 משמש רקע.

👩‍🏫 מהלך השיעור (45 דק')

חומרים: לוח, מפה של אירופה ושל נהר הריין, דף המקור, דף עבודה

1. **פתיחה (5 דק'):** מראים מפה ומסמנים את קלרמון, את נהר הריין ואת ירושלים. שאלה: "למה הדרך מצרפת לירושלים עברה דרך ערי הריין?"
2. **הסבר (12 דק'):** מסבירים את קריאת האפיפיור ואת מטרות מסע הצלב, ואחר כך את מה שקרה לקהילות שו"ם. בונים יחד ציר זמן: 1095, 1096, 1099.
3. **קריאת מקור (10 דק'):** קוראים את פתיחת "אב הרחמים". מסמנים: את מי היא זוכרת, ואיך היא מתארת אותם.
4. **עבודה בזוגות (13 דק'):** משימות 1–6 בדף העבודה.
5. **סיכום היחידה (5 דק'):** כל תלמיד כותב את תשובתו לשאלה הגדולה (משימה 7).

💬 שאלות לדיון

הבנה (מה קרה? מה כתוב במקור?)

- מי קרא למסע הצלב הראשון, מתי ואיפה?
- מה הן "קהילות שו"ם"?
- מה עשו רבים מיהודי הקהילות כשהציעו להם להתנצר?

פרשנות וניתוח (למה? מה הקשר?)

- למה לדעתכם מסע שמטרתו ארץ הקודש פגע ביהודים באירופה?
- מה מלמדת התפילה "אב הרחמים" על הדרך שבה הקהילות זכרו את הנרצחים?

הערכה (מה אני חושב/ת?)

- איך עוזר הזיכרון, בתפילה ובטקס, לקהילה לשמור על זהותה? ומה המחיר שלו?

🎟️ כרטיס יציאה (3 דקות)

כל תלמיד כותב תשובה של שתי שורות לשאלה הגדולה של היחידה.

💡 הערות למורה

זה שיעור על אירוע קשה. כדאי להקדים ולומר זאת, להימנע מתיאורים גרפיים ולתת מקום לרגשות.

בחמ"ד אפשר להרחיב על מושג קידוש השם ועל הקינות של תשעה באב. בממלכתי אפשר להדגיש את הזיכרון הקולקטיבי ואת השוואה לטקסי זיכרון בימינו.

"לפי המסורת" חוברה התפילה בוורמייזא: כדאי להשתמש בניסוח הזה, כי מחבר התפילה ומועד חיבורה אינם ידועים בוודאות.

📝 בדף העבודה

1096: מסע הצלב והקהילות: 7 משימות, ומחוון מלא בעמוד השני.

מקורות

- מסע הצלב הראשון (ויקיפדיה)
- גזרות תתנ"ו (ויקיפדיה)
- אב הרחמים (ויקיפדיה)
- אב הרחמים, סידור אשכנז (ספריא)
- מפרט התכנים לכיתה ז', היסטוריה ממלכתי

מחוון: 1096: מסע הצלב והקהילות

1. ב. האפיפיור אורבנוס השני.
2. ועידת קלרמון: 1095; גזירות תתנ"ו: 1096; כיבוש ירושלים: 1099.
3. שלוש קהילות בגרמניה שבהן היה טבח גדול ב-1096: שפירא, ורמייזא ומגנצא (שפייר, וורמס ומיינץ).
4. את חברי הקהילות שנרצחו. "מסרו נפשם על קדשת השם": מתו ולא הסכימו לוותר על אמונתם (לא להתנצר).
5. למשל: כדי שהזיכרון יעבור לדורות הבאים כחלק קבוע מהתפילה; כדי לתת משמעות לאובדן; כדי לחבר את כל הקהילה לזיכרון משותף.
6. שזיכרון שנכנס לתפילה ולטקס יכול להחזיק מאות שנים ולחבר דורות; הוא חלק מהזהות של הקהילה.
7. תשובה מלאה כוללת שתי דוגמאות לפחות, למשל: חסות של השלטון (בני חסות), הנהגה וחכמים (הגאונים), תקנות וספרים (רבנו גרשום, רש"י), זיכרון בתפילה ("אב הרחמים"). לקבל ניסוח אישי ומנומק.